

Kitap Tanıtımları
Book Reviews

Türk Esirlerine Manevi Heykel

турецкие военнопленные и гражданские пленные в россии в 1914-1924 гг. документы, факты, исследования. [1914-1924 Yılları Arasında Rusya'daki Askerî ve Sivil Türk Esirleri. Belgeler, Olgular, Araştırmalar]

Vitaliy POZNAHIREV

St. Petersburg: 2014, 292 sayfa, ISBN: 978-5-4469-0387-0.

I. Cihan Harbi'nin 100. yıldönümü dolayısıyla Rusya'da basılan yeni kitaplar arasında Türk tarihçileri için önemli olacağını düşündüğüm bir araştırma ve inceleme eseri üzerinde durmak istiyorum. Emekli subay ve akademisyen Dr. Vitaliy Poznahirev'in genel uzmanlık, araştırma ve inceleme alanı Çarlık Rusya İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında cereyan eden savaşlar sırasında Ruslara esir düşen Türk askerleriyle ilgilidir. Mesela, kendisi, yazdığı ilmî tez ve makaleleri yanı sıra, 18.-20. yüzyıl başında çeşitli savaşlarda Ruslara esir düşen Osmanlıların Rusya'nın Belgorod-Kursk eyaletindeki durumu hakkında bir kitabı¹ 2013 yılında yayınlamıştı. St. Petersburg'ta 2014 yılında yayınlanmış yeni eseri olan '*1914-1924 Yılları Arasında Rusya'daki Askerî ve Sivil Türk Esirleri. Belgeler, Olgular, Araştırmalar*' kitabı bu çalışmanın devamı niteliğindedir. İlk eserine nisbetle araştırmacının bu çalışması daha geniş ve önemli belgeler içermektedir. 10 bölümden ibaret olan bu kıymetli eserde, Rusya Federasyonu'nun 20'den fazla merkezi ve şehir arşivlerinde ve toplam 82 fonda bulduğu 300'den fazla dosyada yer alan mevcut resmî ve özel belgeler ele alınıp değerlendirilmiştir. Poznahirev, I. Cihan Harbi'nde Rus esaretine düşen Osmanlıların dağılımları, yerleşimleri, kayıtları, tahliyeleri, gördükleri mali, yiyecek ve tıbbi tedavi yardımları ile hastalık ve ölüm gibi konuları ele alıp incelemektedir. Bunun dışında, kitapta esirlerin özel hakları ve korunmaları,

227

Güvenlik
Stratejileri

Yıl: 11

Sayı: 21

¹ Познахирев В.В. Военнопленные Оттоманской Империи в Белгородско-Курском крае в XVIII – начале XX в. СПб.: Нестор-История, 2013.

dolaşım özgürlüğü, vatanlarıyla mektuplaşma, dinî ritüelleri yerine getirme hakları, esnaflık yapabilme, evlenme gibi pek çok sorunlarıyla ilgili enteresan bilgiler verilmektedir. Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan çeşitli zümrelerin Türk esirlerle olan münasebetleri, buldukları yerlerdeki yerli halkla yaşanan kimi anlaşmazlıklar, karşılıklı şikâyet ve talepler, baskılar, firarlar, Rus yasalarının ihlali ve Türkler tarafından işlenmiş suçlar gibi çeşitli konular ile ilişkili çok zengin malzeme ve belge çalışmada toplanıp bir araya getirilmiştir.

Ayrı bir konu olarak, Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin ve millî insanî yardım örgütlerinin Türk esirlerinin haklarını savunmalarında oynadığı rol, Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları idarecileri arasındaki müzakerelerde yer alan esir değişimi konusunda yaşanan irtibat sorunları da yine belirtilen kitap kapsamı içinde ele alınıp incelenmiştir. Kitabın son bölümlerinde, 1917 yılında Ekim Devrimi neticesinde kamplardaki esaret rejiminin gevşemesi üzerinde durulmakta; birçok esirin serbest bırakılması veya Türkiye'ye gönderilmesi konuları anlatılmakta; bir kısım Osmanlı Türkleri'nin de bölgede kalıp Rusya'daki iç savaşa katılması ve 1. Türk Alayı'nın Kızıl Ordu saflarında savaşması konuları arşiv belgelerine dayanılarak aydınlatılmaktadır.

Araştırma ve incelemeye dayalı eserin sonunda ek olarak, arşivlerde bulunmuş Türk esirlerinin kaldığı kamp ve evlerin, açtığı kahvehanelerin resimleri ve bazı önemli arşiv belgelerinin tam metinleri verilmiştir. Bu belgelerin tarihçilik bakımından ehemmiyeti açıktır. Dönmeyip orada kalanların veya devrime katılıp ölenlerin tespiti açısından bu tür araştırmalar önümüze yeni bilgiler çıkarabilir. Kitabın kapağında yer alan resimde Rus subayı ile Osmanlı esir subayın dostça sohbeti yansıtılmaktadır.

Çalışmanın kronolojik sınırları 1914 yılının Temmuzundan, yani Rusya'nın 1. Cihan Harbi'ne girmesinden 1924 yılının Ekim-Kasım aylarına, yani Türk vatandaşı olan esirlerin Sovyetler Birliği'nden ülkelerine gönderilmesine son verilene kadar olan zamanı içermektedir. Türk tarihçilerini günümüzde en fazla ilgilendiren konuların Ruslara esir düşmüş Osmanlıların toplam sayısı, rütbelere göre dağılımı, dağıtıldıkları yerlerdeki sayıları ve durumları olduğunu düşünüyorum. Poznahirev'un yazdıklarından ve tespitlerinden anlaşılıyor ki, savaşın

ilk yıllarında Rusya’da esirlerle ilgilenen tek bir resmî organ bulunmamaktadır. Rusya’da o sırada birkaç bakanlık ve müdürlük kendi aralarında bu konuyu hemen çözümleyemedikleri için, ilk anda esir kayıtları düzgün tutulamamıştır. Bunun beklenmeyen bir durum olduğu açıktır.

Poznahirev, bir tarihçi olarak eserinde incelediği belgelere dayalı biçimde Rusya’nın bunca esire karşı hazırlıksız olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmacı, inceleme imkânı bulduğunu belirttiğimiz belgeler ışığında, esir sayısında gerçeğe yakın olan şu rakamları vermektedir: Rusya’da asker ve sivil olarak 64.500 Osmanlı vatandaşı esarete bulunmuştur. Bunlar, Rusya’da bulunan tüm esirlerin ancak %3,28’ini teşkil etmektedir. Buna karşılık, Ruslar, Türkiye’ye 5500 kişi esir vermiştir. Bu rakam, tüm Rus esir sayısında sadece %0,23 oranını teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti’nde tutsak Rusların az olması nedeniyle, Rus hükümetinin Osmanlı ile asker değişimi meselesine pek ilgi göstermediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, yazar, Almanya ve Avusturya-Macaristan ordusu esirleri yanında, Osmanlı esirlerinin Rus hükümeti karşısında daha az itibar gördüğünü vurgulamaktadır. Çünkü o sıralarda Rusya esirlere de Slav ve Hıristiyanlık ağırlıklı bir milliyet ve din ayrıştırmından bakmakta ve bu ayrıştırmaya önem vermektedir.

Rusya’da bulunan tüm esirler arasında insan haklarının sağlanması ve savunulması konusunda Osmanlıların en kötü durumda olduğu gerçeği, Rus tarih araştırmacısı tarafından bu çalışmada gün ışığına taşınmaktadır. Yazarın altını çizdiği bir başka tespit de, Rus hükümetinin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde esir Osmanlıların kendi aralarındaki millî ve dinî farkı vurgulamaması ve Osmanlı-Türk esirlerinin kendi aralarında bu tür ölçütlerle bölünmesini (parçalanmasını) Rusya’nın desteklememesidir. Ama yazar “bu farklılıklar, ne yazık ki, esaret şartlarında kendini yine de iyice göstermiştir” demektedir.

Kitapta Uluslararası Kızıl Haç Komitesi’nin Osmanlı esirleriyle temelde ilgilenmediği konusu da delillerle ispatlanmaktadır. Rus yetkililerin Osmanlı Hilal-i Ahmer’i ile irtibat kurarken karşılıklı güven sorunu yaşadığını ve bu yüzden temasların ağır ve çok yavaş

yürütüldüğünü; İstanbul'dan gelen talepler karşısında Petersburg'un Osmanlı esir sayısını ve kamplarda yerleşim malumatını vermekte endişelendiğini görmekteyiz.

Poznahirev, Osmanlı esirlerinin Rusya coğrafyasındaki kamplara dağıtılması ve eyaletlere yerleştirilmesi hakkındaki belgeleri eserinde cetveller şeklinde vermektedir. Omskiy, İrkutskiy, Priamurskiy gibi Sibiryâ bölgelerinde tutulan Türklerin sayısı 1918 yılı başına 18.700 kişi olarak belirtilirken, Rusya'nın Avrupa kısmı sayılan Moskova ve Kazan bölgelerinde 8500 kişinin ve Kafkas askerî bölgesinde 37.300 kişi tutulduğu ayrıntıları ile eserde yer almaktadır. Resmî kayıtlarda bunların 306'sının firar ettiği bilinmektedir. Bu rakamın gerçeği yansıtmadığı kanaatinde olan yazar, Rus hükümetinin kayıp veya kaçmış Türk esirlerini genelde aramadığını da bir tespit olarak eserinde vurgulamaktadır.

Arşivlerden çıkarılan özel belgelerde, esir Türklerin Rusya şehir ve kasabalarında esnafılık yaptığı, yerli kadınlarla evlenip yeni hayat kurdukları hakkında da enteresan malumatlar bulunmaktadır. Doğum tarihleri ve yerleri, isimleri bile verilmiş bazı esirler hakkındaki özel belgeler, eminim ki, bugün I. Cihan Harbi döneminde kaybolan dedelerini arayanlar için ipucu verebilecek nitelik taşımaktadır. Tanıtımını yaptığım bu kitapta Rusya'daki Osmanlı-Türk esirlerinin genel durumu hakkında ortaya çıkan ilginç tabloyu görebilmek imkânı doğmaktadır. Eserde, tarihçi yazarın objektifliği Türk esirlere karşı duyduğu ilgi ve sempatiyle birleşmiştir. Ancak, belgelerin varlığı ve değerlendirilmesi, şüphesiz, yaşanmış gerçeği ve trajik durumları yalın biçimde öne çıkarıyor.

Esarete çeşitli hastalıklara yakalanmış olan Osmanlıların hastanelerde tedavi görmesi ve vatana gönderilmesiyle ilgili rakamlar da Almanya ve Avusturya-Macaristan ordusu esirleri ile kıyaslanarak yüzdelik oranları ile verilmektedir. Yazar esirlerin vatana dönüşünü altı etap olarak göstermekte ve her etabın özelliklerini anlatmaktadır. Çalışmada yazarın kendi bulgularından çıkarılan rakam ve yüzdelik oranları içeren 40'dan fazla çok önemli cetvel ve tablo mevcuttur; tabii ki bu sayıların bazıları gelecekte değişebilir. Ancak temelde, I. Cihan Harbi dönemi Osmanlı esirlerinin Rusya'daki genel görünümü

yazar tarafından etraflı ve detaylı biçimde çizilmiştir.

Çalışmanın eksik kalan tarafı olarak, Rusya esaretinde ölmüş Osmanlıların toplu mezarları hakkında belgelerin verilmemesini gösterebilirim. Ama bu konuyu araştırmak çok çetin işlerden biridir. Son senelerde Türkiye Cumhuriyeti'nden Sibiryaya gelip bu mezarları arayıp bulmak ve oralara heykel dikme işi ile uğraşan birkaç vakıf ve şirketin bulunduğundan haberim var. İnşallah bu iş başarıyla tamamlanmış olur ve Rusya'da Osmanlı askerine anıtlar yapılır.

Rusyalı bilim adamı ve tarihçi Dr. Vitaliy Poznahirev'in ise, yayınlamış olduğu bu eseriyle, I. Cihan Harbi kurbanı olup Rusya'da kalan Osmanlılara manevi bir heykel diktiği kanaatindeyim. En sonunda şunu da söylemem gerekir: Bu değerli kitabı yazan Dr. Vitaliy Poznahirev, Rus-Osmanlı savaşları döneminde esir düşen ve Rusya'da kalan bir Türk askerinin sülalesinden gelen subaydır ve şimdi bir tarih araştırmacısıdır. Kendisi, uzmanı olduğu bu konularda araştırmalarını şüphesiz devam ettirecektir. Ben onun en yakında zamanda bu konularda yeni çalışmalarını okurlarına sunacağından eminim. Burada kısaca tanıtımını yaptığım kitabın ise en kısa sürede Türkçe'ye çevrilmesini ve bu konuyu yakından araştıranların nazarına sunulmasını temenni ediyorum. Eminim, bu kitap uzun yıllar ihmal edilmiş bu konu ve ortaya çıkardığı gerçeklikler açısından yeni bir pencere açmış olacak ve yeni çalışmalara öncülük edecektir.

Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA
Rusya Bilimler Akademisi
Şarkiyat Enstitüsü

Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-i Şarkıyye Dairesi) Tarihi

Cilt 1: 1914-1916

Ahmet TETİK

İstanbul: İstanbul İş Bankası Yayınları, 2014, 500 sayfa, ISBN: 978-605-332-189-7.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yüz yıl sonra hakkında çokça konuşulmasına ve yazılıp çizilmesine rağmen ilk defa Teşkilat-ı Mahsusa'ya ilişkin resmî belge ve yazışmalara dayandırılan bir eser yayınlanmıştır. Bu eserde, ilk olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu, yapılanma şeması ve tasfiye süreci ele alınmış, örgütün Umum-i Harp'teki faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin açık ve örtülü olarak savaştığı coğrafyalara göre ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa konusunda şimdiye kadar yazılan eserlerin en derli toplu ve takdire değer belgesel nitelikte olanı Dr. Ahmet Tetik tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Dr. Tetik, eserinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi'ndeki belgelerden istifade etmiş; olaylara Türkiye'de son yıllarda yaygın olan "*yeni/popüler tarihçilik*" anlayışıyla yaklaşmıştır. Yazar, On Yıllık Harp olarak terminolojide adlandırılan Balkan Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda ve İstiklal Savaşı'nda ehemmiyetli görevler üstlenmiş bir örgüt hakkındaki belgeleri, kısıtlı bir taramadan sonra kendi deyimiyle "*bir efsaneyi yıkma*" gayesiyle eserini kaleme almıştır.

Eser genel olarak ele alındığında yazarın ulaştığı belgeleri eski Türkçe'den çevirip okurun karşısına ham bir şekilde çıkarttığı izlenimi oluşturmaktadır.¹ Dr. Tetik, eserinde, Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetlerini

233

Güvenlik
Stratejileri

Yıl: 11

Sayı: 21

¹ Eserle ilgili olarak belirtmek gerekirse, yazarın ilk bakışta belgelerin çevirilerini yaparak bir yerde Paul Veyne'nin dediği gibi sadece veri madenciliğine soyunduğu izlenimi oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Paul Veyne, *Tarih Nasıl Yazılır?* Metis Yayıncılık, İstanbul, 2014, sayfa 9-47.

zaman temelli alt başlıklara ayırmış olmasına rağmen, “*olay döngüsünü*” göz ardı ettiği için süreci anlatırken hadiseler arasında bağlantı kurulamamış; bundan dolayı kopukluklar meydana gelmiştir.

Eserin ilk bölümünde, Tetik, kuruluşundan bir asır geçmesine rağmen hâlâ rasyonel bir tanımını yapamadığımız Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihini, yapılanma şemasını, etki sahalarını, üzerinde ihtilaflar olan başkanlarını ve teşkilatın sürdürülebilirliğini sağlayan gönüllü teşkilini birincil kaynaklara dayandırarak didaktik bir anlatımla irdelemiştir. Başka bir deyişle, örgütün kurumsal çerçevesini çizen yazar, buna rağmen bu oluşumun neden teşkil edildiğini, kurumsal bir gizli servise hangi amaçlar doğrultusunda ihtiyaç duyulduğunu atlamıştır. Ayrıca Tetik'in istihbarata sadece örtülü operasyon temelli bakış açısının, propaganda ve psikolojik harp gibi istihbarata karşı koyma faaliyetlerini göz ardı etmesinin, ilerleyen sayfalarda Teşkilat-ı Mahsusa'yı başarısız olarak değerlendirmesinin altında yatan yegane sebep olduğu değerlendirilmektedir.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetlerine Cihan Harbi'nin tarafları arasında sıcak çatışmanın yaşanmadığı İspanya-Fas ve Trablusgarp bölgelerinden başlayan Tetik, Osmanlı Devleti'nin “*Cihad-ı Ekber*” ilanı sonrası bölgedeki Bedevi aşiretleri etki altına almak için yürütülen maddi ve manevi çalışmaları, Fas'ta Fransızlara, Trablusgarp ve havalisinde ise İtalyanlara karşı girişilen istihbarat ve istihbarata karşı koyma faaliyetlerini incelemiştir. Bilhassa Trablusgarp'ta yazarın da itiraf etmek zorunda kaldığı gibi² Yüzbaşı Nuri'nin büyük gayretleri sonrasında Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin İngiliz taraftarlığından, Osmanlı Devleti safına geçerek İngiliz güdümlü İtalyanlara karşı savaş boyunca gayrinizamî bir mücadeleye girişmesi küçümsenecek bir başarı değildir.

Trablusgarp havalisinde “*Almanya'nın eş-Şerif'in yanında görevlendirdiği istihbarat elemanı Mannesman'ın eş-Şerif'i Mısır'daki*

² Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt 1: 1914-1916*, sayfa 115.

İngiliz kuvvetlerine karşı düzenlenecek harekate dahil etmek için ikna faaliyetlerini”³ ele alırken, Dr. Tetik’in kullandığı dipnotta verdiği yeni dosya numarasının eksik ya da hatalı olduğu değerlendirilmektedir.⁴ Benzer bir eksiklik/hata Viyana Askerî Ataşesi muavini iken Enver Paşa’nın talimatıyla Afrika Gruplar Komutanlığı’na tayin olan Yüzbaşı Nuri Bey’in Harbiye Nezareti’ne Trablusgarp’taki aşiretleri etki altına almak için gönderilen paralarla ilgili malumat verdiği ve Almanlarla bu bölgede yaşanan rekabeti anlattığı⁵ raporuna ithaf edilen dipnotunda da görülmektedir.⁶ ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, tasnife açık Birinci Dünya Savaşı kataloğunda yazarın verdiği şekilde bir numaralandırma biçimi yer almadığı bilinmektedir.

Rusya başlığına gelindiğinde, yazarın Teşkilat-ı Mahsusa’nın faaliyetlerini Türk-Tatar Heyeti’nin yönlendirmeleri neticesinde neşredilen çeşitli dergi, gazete ve tertiplenen konferanslar ve dernekler açısından ele aldığını görüyoruz. Başta Yusuf Akçura ve Balkan Harbi sırasında İstanbul’a gelmiş bulunan Abdürreşid İbrahim’in başını çektiği oluşum Orta Asya, Kazan ve Kırım Türkleri’ni Rusya’ya karşı harekete geçirmemeyi, Hilafetin safına katarak düşmanın “*cephesinde*” mukavemetini kırıp mağlup etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Berlin-Stockholm-Bükreş üçgeninde Rusça, Tatarca ve Türkçe basılan mecmualar, günlük gazeteler, düzenlenen sempozyumlar psikolojik harbin propaganda evresine verilebilecek örneklerinden sayılabilir. Yazarın atladığı başka bir husus, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı’nda yer alan bir vesikaya göre Sefa adındaki “*Hariciye mensubu*”nun Stockholm’den gönderdiği bir telgrafta⁷, Batı Cephesi’nde İtilaf Devletleri’nin propaganda faaliyetlerine yönelik malumat verdiği gibi, bu faaliyetlere karşı yapılan ve yapılması gerekenler de bildirilmiştir. Bu husus düşman

³ Sayfa 125.

⁴ ATASE, BDH Kol., Klasör: 1754, Yeni Dosya Numarası:164, Eski Dosya Numarası:607.

⁵ Sayfa 141.

⁶ ATASE, BDH Kol., Klasör: 1843, Yeni Dosya Numarası:70, Eski Dosya Numarası:41.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR. SYS., D.2318, V.6(130,131).

propaganda beyannamelerine karşı kontr-espiyonaj faaliyetleri yürütüldüğünün açık bir göstergesidir.

İran coğrafyasını ele aldığı bölümde, yazarın üzerinde çokça eleştiri getirdiği Rauf Bey ve Ömer Naci Bey Müfrezeleri'nin başarısız olduklarına katılmakla birlikte, bu müfrezelerin İran coğrafyasını "işgale hazır hale getirme" misyonunu yerine getirememelerinin en önemli nedeninin, bölgedeki Alman-Türk çıkarlarının çatışması olduğu düşünülmektedir. Almanya'nın Tahran Sefiri Prens Reuss ile Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefiri Asım Bey ve Umur-ı Şarkıyye Dairesi Müdürü, Rauf Bey Müfrezesi'nin Kurmay Başkanı Binbaşı Ömer Fevzi Bey ile Almanya'nın Şiraz Konsolosu olarak görünen diplomat/istihbaratçı von Wassmuss arasında yaşanan ihtilafların arkasında Almanların "Drang nach Osten" politikaları doğrultusunda Doğu'da her türlü hakimiyet ve nüfuz sahasının Almanya'ya ait olduğu ve Türklerin sadece yardımcı durumda kalması⁸ gerektiği yönündeki düşünceleri yatmaktadır.

Yazarın İran gibi savaşın gidişatına doğrudan etki edecek stratejik açıdan önemli bir coğrafyayı ele alırken diğer bölümlere nazaran daha az kaynaktan yararlanmasının ve ATASE Daire Başkanlığı Arşivi'nden sadece üç klasörü taramasının, bölgede Teşkilat-ı Mahsusa'nın başarısız olup olmadığını tahlil etmek için yeterli olmadığı değerlendirilmektedir. Zira ATASE Daire Başkanlığı Arşivi Birinci Dünya Savaşı kataloglarında 1914-1916 arasında İran Cephesi ile alakalı 169 klasör mevcut olup, bunların takriben yarısı Teşkilat-ı Mahsusa ve uzantılarını ilgilendiren istihbarat raporları ve yazışmalarını ele alan klasörlerdir.⁹

⁸ ATASE Arşivi, Kls. 7, Eski Dos. 37A. Fhr.3. aktaran İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, Sayı 3, sayfa 254, Ankara, Ocak 1992.

⁹ İran'da Gönüllü Teşkili Kls 3194, Dos. 85, Casusluk Olayları Kls.252, Dos. 1049, Propaganda Beyannameleri Kls. 404, Dos. 1592, Casuslar Hakkında Beyannameler Kls. 407, Dos.1602. Düşman menfi propagandasına verilen cevaplar Kls. 534, Dos. 2119.

Kitabın son kısmında ele alınan “*Kafkasya Cephesi*”, gerek Birinci Dünya Harbi’nin en şiddetli sıcak çatışmaların yaşandığı bir bölge, gerekse Osmanlı Devleti’nin sınırları dahilinde cephe ile cephe gerisinin ortadan kalktığı bir alan ve en önemlisi Ermeni Tehciri’nin yaşandığı coğrafya olmasından dolayı eserin en can alıcı kısmıdır. Bu bölümde en dikkat çeken ayrıntı ise, Ermeni Tehciri’ni “*soykırım*” olarak algılayan ve algılatan yazarların hemen hepsinin üzerinde durduğu Yarbay Stange Müfrezesi ile alakalı olan kısmıdır.

“*Stange Müfrezesi*” olarak literatüre geçen Yarbay Stange Bey’in komuta ettiği, bölgedeki Rus işgaline karşı savaşmak için sayıları 200 ila 300 arasında değişen Lazlar, Acaralar ve Müslüman Gürcüler’den oluşan¹⁰ 8. Piyade Alayı ilk kez planlanan Sarıkamış Harekâtı’nda Allahuekber Dağları’nın batısından Başköy mevkiine inerek Sarıkamış kuşatmasına destek verecektir. Lakin planın tatbik edilememesi yüzünden 8. Alay Ardahan’a bir sınır ötesi harekât düzenlemiştir. Yazarın, titiz bir şekilde ele aldığı gibi, Stange Bey ile 3. Ordu Komutanlığı arasındaki yazışmalarda müfrezenin düzenli birlikler karşısında başarı sağlayamadığı açıktır.

Stange Bey’in Ermeni Tehciri ile alakalı raporu, eserde yer almamakla birlikte¹¹ düşman karşısında eriyen ve dağılan gönüllü birliklerin Ermeni Tehciri’nde sorumluluk üstlenmesi mümkün değildir. Zira Stange Müfrezesi’nde yer alan bir Alman subayın anlattığına göre, müfrezesinin içerisinde canla başla çarpıştığı söylenen Ermeniler de bulunmaktadır.¹²

Kitabın sonunda “*Ek Bilgiler*” olarak verilen ve ilk defa yayınlanan rapor ve bildirimlerin eserin ilgili bölümlerinde bir dipnotla belirtilmeden alelade bir şekilde kitabın sonuna eklenmesi, yazar

¹⁰ Guenter Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu? Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, sayfa 140.

¹¹ ATASE Arşivi, Kls. 140,yeni Dos. 61.

¹² Paul Leverkühn, *Posten auf ewiger Wache: Aus dem abendteuerlichen Leben des Max von Scheubner-Richter. Essen: Essener Verlagsanstalt*, 1938, sayfa 33. Akt. Lewy, sayfa 141.

açısından kolaycılık olmuştur. ATASE Arşivi'nden çıkmış, birbirinden değerli bu rapor ve bildirilerin kısaltılarak eser içinde ya da ikincil kaynaklarla zenginleştirilerek yayınlanmasının kanaatimizce daha faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

On Yıllık Harp Dönemi'nde büyük vazifeler üstlenmiş bir oluşum olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın tarihini yazmanın son derece zor olduğunun bilincinden hareketle kitabın ikinci cildinde yazarın sadece belgeleri aktarmayla yetinen tarzını gözden geçirerek daha ayrıntılı bilgi ve belgeleri okuyucuya sunacağını umuyoruz. Ayrıca, Türk tarihinin önemli bir kesitinde mühim faaliyetler icra etmiş olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın kamuoyuna, genel okuyucuya ve akademik çevrelere doğru bilgi ve belgelerle aktarılmasının son derece önemli olduğunu değerlendiriyoruz.

Mehmet Mert ÇAM

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

238

Security
Strategies

Year: 11

Issue: 21

Bilinmeyen Lozan

Taha AKYOL

İstanbul: Doğan Kitap, 2014, 336 sayfa, IBSN: 9786050918397.

Bu eser gazeteci yazar Taha Akyol'un CNNTürk televizyonunda hazırlayıp sunduğu aynı adlı belgeselin metnini genişletmesiyle ortaya çıkmıştır. Yazara göre, belgesel için fazla ayrıntı sayılabilecek hususlar kitapta ele alınmıştır. 10 bölümlük belgeselin akışına uygun olarak kitapta da tarihsel süreç 10 bölümde anlatılmış ve sonuna da bir değerlendirme bölümü eklenmiştir.

İlk bölümde yazar Balkan Savaşları'nın, Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın bir bütün olarak ele alındığı 10 yıllık harp gerçeği çerçevesinde Ekim 1912'den başlayarak Lozan'a giden süreci aktarıyor. Osmanlı'yı paylaşım tasarıları, buna karşın İttihat ve Terakki hükümetinin İngiliz ve Fransızlarla giriştiği başarısız ittifak girişimleri, ardından Almanların yanında savaşa giriş sebep-sonuç ilişkileri bağlamında anlatılıyor. Savaş sonrası galip devletlerin hazırladığı barış anlaşmaları 1919 senesi içerisinde mağlup devletlere imzalatılırken, Macaristan ve Osmanlı'ya imzalatmaları 1920 yazını bulmaktadır. Yazara göre, Macaristan için bu gecikmenin sebebi iç isyanlar iken, Osmanlı için bu gecikmenin sebebi galip devletlerin kendi aralarında anlaşamayışdır. Zira Sevr Anlaşması diğer barış anlaşmalarına göre daha kapsamlıdır ve 150 yıllık Şark Meselesi'nin çözümünü hedeflemektedir. İngiliz Başbakanı Lloyd George, Büyük Savaş'ın başında *"Türk'ün insanlığa karşı uzun kötü sicilinin nihai bir hesaplaşmaya tabi tutulmasından memnunluk duymaktayım"* demiştir. Mondros Mütarekesi imzalanırken de *"Türkiye'nin fethinin tümünü fiilen gerçekleştiren İngiliz silah gücü oldu... Medeniyet yüzlerce yıl bu yolda başarısızlığa uğradıktan sonra İngiltere bunu gerçekleştirdi"* şeklindeki beyanı ile Doğu Sorunu'nun çözüldüğünü ima etmiştir. Bu durumu tasdik edecek yasal metin olarak hazırladıkları Sevr Anlaşması için *"(Türklerin) en büyük düşmanlarını bile kâfi derecede tatmin edecek kadar müthiştir"* demiştir. Yazara göre, bu ifade Sevr anlaşmasının özeti.

239

Güvenlik
Stratejileri

Yıl: 11

Sayı: 21

İkinci bölümde Mondros ve Sevr ile başlayan işgallere Anadolu'nun tepkisi, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde teşkilatlanma, Ankara'da meclisin kurulması, Doğu cephesinde ilk zaferin İngiliz destekli Ermeni ordusuna karşı kazanılması anlatılmıştır. Gümrü Antlaşması'yla Ermeni heyetine Sevr'deki imzaları geri çektirilmiş Kazım Karabekir Paşa'nın değişiyile bu "*meş'um (uğursuz) anlaşmanın yırtıldığı*" Ankara'ya müjdelenmiştir. Sevr'in doğu ayağının kırılmasıyla millî hareket tüm gücünü Batı cephesine sevk etme imkânı bulmuş, İzmir'i alan orduya Çanakkale'ye ve İzmit üzerinden İstanbul'a yürümesi emri verilmiştir. İşgal kuvvetleri ise askerî güç kullanarak Boğazları savunma emrini almıştır. Müttefiklerin Ankara'nın ön şartlarını kabul etmesiyle Mudanya Mütarekesi gerçekleşmiştir. İki hafta sonra Müttefikler hem Ankara Hükümeti'ni, hem de İstanbul Hükümeti'ni barış görüşmeleri için Lozan'a davet etmişlerdir. Oysa Meclis'in kabul ettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre yani 1921 Anayasası'na göre milletin tek temsilcisi Ankara Hükümeti'dir. Gerek Birinci Grup, yani Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu, gerek ise İkinci Grup, yani muhalefet, padişah ve hükümetini suçlamaktadır. Bunun üzerine meclis saltanatı hilafetten ayırarak kaldırır. Her ne kadar İstanbul işgal altında olsa da Sadrazam bu kararı takiben istifa eder, yüksek bürokrasi İstanbul Hükümeti adına çalışmalarını durdurur ve Cuma selamlığına giden Padişah adına hutbe okunmaz. Artık Lozan'a gidecek tek bir heyet vardır.

Üçüncü bölümde yazar Lozan öncesi meclis tartışmalarını ve yapılan hazırlıkları anlatır. Lozan'a gidecek heyete verilen 14 maddelik talimatname ile müzakerelerdeki Türk savlarının ana çizgileri belirlenir. Heyete iki konuda gerekirse Ankara'ya danışmadan Lozan'ı terk etme yetkisi tanınır. Bunlar Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmaması ve kapitülasyonların kabul edilmemesidir. Bu iki husus dışındaki mevzuları Ankara'ya danışarak karar vereceklerdir.

Dördüncü bölümde Türk heyetinin karşılaştığı genel zorluklar anlatılmaktadır. Öncelikle Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'nın yeni teşkilatlanması, bu sebeple giden heyetin karşı tarafa göre daha az tecrübeli oluşuna değinilmektedir. Fakat İsmet Paşa'nın askerî zaferi temsil edecek Batı Cephesi kumandanı olmasının, Mudanya

görüşmelerindeki başarısının ve Atatürk'e olan sadakatinin Ankara'yı rahatlatan bir etken olduğu söylenmiştir. Bir diğer sorun ise, İngiliz istihbaratıdır. Her önemli konuda şifreli telgraflar ile Ankara'nın görüşü istenir. İki telgraf hattı mevcuttur. Birisi Fransızların işlettiği Köstence hattıdır. Bu hat kullanıldığında telgraf günlerce geç ulaştığı gibi eksik veya anlaşılmaz şekilde çıkabiliyordu. İngilizlerin işlettiği Doğu hattı ise İngiliz istihbaratının elindedir. Ayrıca İngiliz İstihbaratı meclisteki gizli oturumları da çok etkin bir şekilde dinliyordu. Tüm bilgiler, İsmet Paşa'nın önüne gelmeden önce muhatabı olan İngiliz Baş Delegatesi Lord Curzon'un önüne geliyordu.

Beşinci ve altıncı bölümlerde Lozan'daki sınırlar ve diğer tartışmalar ele alınmıştır. Lord Curzon konferansın adını "*Doğu Meselesi Hakkında Konferans*" olarak konulmasını ister. Zira Sevr'de birtakım yumuşamalar yapılarak Türk heyetine imzalatmaya niyetlidir. Fakat İsmet Paşa Türkleri Asya'ya sürmek şeklindeki 150 yıllık siyaseti çağrıştıran bu ada itiraz ederek "*Lozan Konferansı*" denmesini istemiştir. Yine de "*Yakındoğu Sorunları Hakkında Lozan Konferansı*" denilerek bir orta yol bulunmuştur. Yazara göre, İsmet Paşa müttefiklerin karşısında tek cephe olarak müzakere etmemesi için çeşitli girişimlerde bulunduysa da bu bloğu bozamayınca, İngilizler ile ilgili sorunları çözüme bağlayıp, kapitülasyonlar gibi diğer hususlarda tavizsiz davranma siyasetini benimsemiştir. Konferansın başkanı İngiliz Baş Delegatesi Lord Curzon'du ve konferans başkanı olarak birçok konuda ipler onun elindeydi, ayrıca kendisi 63 yaşında oldukça deneyimli bir diplomattı. Sınırlar konusunda ihtilaflar büyük ölçüde çözüldüyse de, özellikle Fransızlar kapitülasyonlar konusunda oldukça katı bir tutum içindeydi. Fransız Başbakanı Poincare, Türkiye'nin tek taraflı kapitülasyonları kaldırmasının Çin'e kadar tüm Asya ülkelerine örnek olacağını belirterek karşı çıkıyordu. Bu konu sebebiyle konferans bir anlaşmaya varılamadan yarıda kesilmiştir.

Yedinci ve sekizinci bölümlerde Lozan görüşmelerinin kesilmesini takiben mecliste geçen tartışmalar ele alınır. Musul başta olmak üzere sınır düzenlemeleri konusunda kuvvetli itirazlar olsa da bu konuda Lozan'da varılan uzlaşma benimsenir. Bu bölümde önemli bir husus, İsmet Paşa'nın dönüş yolunda "*Bizce toprak meselesi ikincil*

meseledir. İktisadi bakımdan ortaçağ memleketi olamayız” şeklinde verdiği demektir. Atatürk de bu sırada İzmir İktisat Kongresi’nde adli kapitülasyonlar ile ilgili net bir ifadede bulunmuş, “Bir devlet ki ecnebler üzerinde hakk-ı kazâsını (yargılama hakkını) tatbikten mahrumdur, o devlete müstakil denilemez” diyerek imtiyazların kabul edilmeyeceği mesajını vermiştir. Bu konuşmadan bir hafta önce Lozan görüşmelerinin kesilmesine müteakip işgal kuvvetlerinin savaş gemilerinin limanları terk etmelerine yönelik bir ultiatom verilmiştir. Fransızlar da İzmir’i bombalama tehdidiyle karşılık vermişlerdir. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarıyla Marmara çevresi işgal altındadır ve Yunanistan sınıra asker yığılmaktadır. Bu koşullar altında meclis tam bağımsızlık ilkesine aykırı düzenlemelerin yani kapitülasyonların kabul edilemeyeceğini belirten ve Lozan Heyetine güvenoyu veren bir önergeyi kabul etmiştir. Bu önergeyi takip eden süreçte İsmet Paşa bir Türk Barış Taslağı hazırlayarak tarafları tekrar konferansa davet etmiştir.

Dokuzuncu ve onuncu bölümlerde Lozan’ın ikinci dönem tartışmaları anlatılır ve ardından mecliste onaylanma süreçleri incelenir ve iç politik tartışmalar ele alınır. Birçok mesele halledilmiştir fakat müttefikler Boğazlar sözleşmesi yürürlüğe girinceye kadar deniz kuvvetlerinin bir kısmını işgal kuvveti olarak boğazlarda kalmasını ve yabancı şirket imtiyazlarının beş yıl daha devam etmesinde ısrar etmekteydi. Yunanistan ise Trakya’yı işgal etme tehditlerine başlamıştır. Üçüncü kez savaş tehdidi noktasına gelinmiştir. 12 Temmuz’da ordulara teyakkuz emri verilmişse de, 16 Temmuz’da İsmet Paşa müjdeli haberi telgraf ile Ankara’ya bildirmiştir; *“Sorunlar tamamen lehimize halloldu. Anlaşma birkaç güne kadar imzalanacaktır”*.

Son bölüm yazarın Lozan üzerine genel bir değerlendirmesidir. Yazar Lozan’ı herhangi bir barış antlaşmasından ziyade dağılmış çokuluslu bir devletten mübadeleler ile bir ulus devlete, *“imtiyazlarla parçalanmış dağınık bir hukuk düzeninden hukuk birliğine, kapitülasyonlardan bağımsızlığa geçiş”* olarak görmektedir. Lozan’ın Birinci Dünya Savaşı’nı bitiren diğer barış antlaşmaları gibi müttefikler tarafından yazılıp mağlup devletlere imzalatılmayan, eşit taraflarca müzakere edilip uzlaşılan bir antlaşma olduğu ve bu sayede günümüze dek geçerliğini koruduğu vurgulanmıştır. Kitap incelediği

konuyla ilgili temel eserleri de içinde barındıran geniş bir kaynakçaya sahiptir. Yazarın farklı görüşlere yer vererek tarafsız bir şekilde konuya yaklaşmaya çalıştığı açıkça görülmektedir. Alanda uzman akademisyenlerle yaptığı röportajlara yer vermesi, çalışmaya ayrı bir zenginlik katmıştır. Bunu yanı sıra eserde çokça fotoğraf, belge, harita, grafik ve dönemin gazetelerinde çıkan ilgili karikatürlere yer verilmesi görsellik açısından tatmin edici ilaveler olmuştur. Kitaba getirilecek eleştirilerin başında ise, aşırı tekrarlar yer almaktadır. 10 bölümlük bir belgesel serisinin metni baz alınarak hazırlanmış olması sebebiyle, izleyici için yapılan hatırlatmalar, okuyucu için gereksiz kaçmaktadır. Hem olumlu, hem olumsuz bir özellik olarak da kitabın kapsamının çok sayıda konuyu barındıracak şekilde geniş tutulması buna mukabil 336 sayfaya sığdırılması, belgesel izleyicisi için akıcı bir program sağlarken, kitap okuyucusu için daha genel kalmasına sebep olmuştur.

Mert ÇELİK

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

243

Güvenlik
Stratejileri

Yıl: 11

Sayı: 21

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası

Prof. Dr. Ali HASANOV

İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013, 432 Sayfa, ISBN: 978-605-155-009-1.

Bu eser, 2005 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İdaresi Toplumsal ve Siyasi Meseleler Şubesi Başkanlığı görevini yürüten Prof. Dr. Ali Hasanov tarafından yazılmıştır. Hasanov çok fazla sayıda kitabın ve akademik çalışmaların hazırlanmasında aktif olarak danışmanlık yapmıştır. Uluslararası akademik yayın organlarında çok sayıda makalesi yer almıştır. Yazar, bu eserinde Azerbaycan'ın ulusal kalkınma politikasını, ulusal çıkar ölçütlerini, güvenlik alanındaki dış politika stratejisini, dış aktörlerle olan askerî-jeostratejik ilişkisini ve ülkenin güneyindeki temel güvenlik sorununu açıklamaya ve analiz etmeye çalışmıştır. Ayrıca bunlara ek olarak, genel olarak bir devletin ulusal ve uluslararası güvenlik politikalarının unsurlarının neler olduğunu bazen açıklayarak, bazen de madde madde sıralayarak vermiştir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB'nin) dağılması ve sosyalist sistem döneminin kapanması, çok fazla ülkenin siyasal sistemlerinde değişiklik yapmasına ve yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçler incelendiğinde Azerbaycan'ın da bu ülkelerden biri olduğu düşünülürse yeni bir ulusal kalkınma politikasının hazırlanması gereği bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Azerbaycan devleti yeni bir ulusal kalkınma ve güvenlik politikası oluşturma ve strateji süreci geliştirme ihtiyacını şiddetle hissetmiştir. Bu süreçler üzerine hem akademik çalışmalar yapılmış, hem de siyasiler tarafından çeşitli stratejiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ali Hasanov bu konuda yazdığı eseriyle bu sebeplerden ötürü önemli bir rehber oluşturmakla beraber, aslında 1991 yılından itibaren bugüne kadar yapılan çalışmaların bir fotoğrafını çekerken, aynı zamanda gelecekle ilgili de bir öngörü de sunmaktadır.

Bu eserde öncelikle Azerbaycan'ın ulusal kalkınma ve güvenlik politikasının ana ilkelerini, görev ve sorumluluklarını ortaya çıkaran

245

Güvenlik
Stratejileri

Yıl: 11

Sayı: 21

anayasa, ulusal güvenlik konsepti ve askerî doktrinler, diğer resmi belgelerle birlikte kullanılmıştır. Bu sebeple eserin oldukça iyi ve tatmin edici bir kaynakçaya sahip olduğu söylenebilir.

Yazar, kitabı beş bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Azerbaycan'ın ulusal kalkınma politikası açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde özellikle milli bir devlet kurmayı ve yaşatmayı; bağımsızlık için uygun iç ve dış ortamın oluşturulması, halkın bağımsızlığı kazanmak ve korumak için bir milli irade sergilemesi ve ulusun ortak bir milli düşünce ve iradeyi temsil eden ayrıca kitleleri peşinden sürükleyebilen bir milli lidere sahip olabilmesi koşullarına bağlamıştır. Ayrıca Ali Hasanov verdiği tanımda Ulusal Kalkınma Stratejisini bir ülkenin takip ettiği iç ve dış politikanın, içte toplumsal, siyasal, milli, etnik, sosyal ve dini istikrarın, yakın ve uzak yabancı ülkelerle jeopolitik ilişkilerin sürekli ve güvenli bir şekilde gelişmesini sağlayan ana araç olarak tanımlamıştır. Verilen strateji tanımının uygulamaya geçirilebilmesinin Azerbaycan'ın Ermenistan ile olan işgal sorunu ve ulusal kalkınma politikaları göz önüne alındığında ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde Azerbaycan'ın ulusal çıkar ölçütlerine ve ulusal güvenlik politikasının şekillenmesine değinilmiştir. 20. yüzyıl sonlarında bağımsızlığını yeniden elde eden Azerbaycan devletinin kamu kurumlarında köklü bir yapılanma süreci gerçekleştirmesi bir zorunluluk olmuştu. Bu durum da Ulusal Güvenlik Konsepti (UGK) denilen bir dizi reformu beraberinde getirmekteydi. Azerbaycan'da ortak birtakım ilkelere dayalı ulusal bir kalkınma ve güvenlik politikası 1993 yılından itibaren başlamış ve etkisini kamu alanında göstermiştir. İlk beş–altı senelik dönemde Azerbaycan'ın ulusal güvenlik alanındaki faaliyetleri güvenlik ve toplumsal sorunları çözmek ve toplumsal kurumların altyapılarını oluşturmak gibi acil olan görevleri yerine getirmeye öncelik vermekteydi. Azerbaycan'ın kurucusu olan Haydar Aliyev, bu konuda 1993-2003 yılları arasında çeşitli konuşmalar yapmıştır. Bu bölüme baktığımızda aslında yeni bir ulusun nasıl inşa edilmesi gerektiğini Ali Hasanov bize sunmaktadır. Paradoksların çözümünde ve ulus inşasının başlamasında sadece bir ülke için değil, aslında her devlet için geçerli olan ve yapılması

gereken doktrinlerin neler olduğu bu bölümde yeterli bir şekilde yazar tarafından açıklanmaktadır.

Üçüncü bölümde özellikle siyaset bilimciler ve uluslararası ilişkiler üzerine çalışan bilim insanlarının tanıdık olduğu fakat okuyucuların fazla bilmediği jeopolitik kod ve jeopolitik faaliyet çerçevesi gibi kavramları yazar hayatımıza sokmaktadır. Aslında bu bakımdan oldukça tatmin edici bir kitap olduğu söylenebilir. Kitap düz ve yüzeysel bir üslupla yazılmamış; buna karşın uluslararası ilişkiler literatürüne ait birçok kavram kitap içinde bulunmaktadır. Okuyucuları ve bu konuda çalışanları bu kavramlarla tanıştırmaktadır. Bu bölümde değinilmesi gereken temel husus, Azerbaycan'ın Hazar havzasında ve Güney Kafkasya bölgesinde sahip olduğu jeopolitik kodu (jeopolitik statüsü) ve jeopolitik faaliyet alanıdır. Bilindiđi üzere, Azerbaycan Rusya, İran, Türkiye, Gürcistan ve Ermenistanla kara sınırlarına ve Türkmenistan, Kazakistan, Rusya ve İran'la da deniz sınırlarına sahiptir. Jeopolitik olarak böyle önemli bir konumda bulunan Azerbaycan, jeopolitik çevresinde de önemli fonksiyonları bulunan bir devlet olma yolunda faaliyet alanını revize etmeli ve bundan azami surette faydalanmalıdır. Bu bölümde Azerbaycan'ın bu jeopolitik konumuna uygun olarak nasıl davranması ve uluslararası olaylara karşı nasıl tavır alması gerektiği hususunda önemli bilgiler verilmektedir.

Kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerinde ise Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik politikası ile dış aktörlerle olan askerî-jeostratejik ilişkileri ve Dağlık Karabađ çatışması buna ek olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü sorunu ele alınmaktadır. Bu bölümde bu sorunlara nasıl çözüm aranması gerektiği üzerine önemli bilgiler bulunmaktadır.

Sonuç bölümünde ise Azerbaycan'ın öncelikli jeopolitik görev ve hedefleri sıralanmaktadır. Bunlar Güney Kafkasya'nın lider ülkesi olmak; dünya enerji pazarında bugünkü lider enerji sağlayıcısı konumunu korumak; enerji konusunda yeni pazarlar aramak; Azerbaycan'ın bölgesel, jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik konumunu pekiştirmek; Dağlık Karabađ sorununu barışçıl yollardan çözmek; Batı'yla olan iş birliğini güçlendirmek; ABD ile İran arasındaki gerilimde iki devletle de dostluk halinde bulunmak ve Ermenilerin zaman zaman Azerbaycanlılara uygulamış oldukları

soykırım politikasını ciddi kanıtlarla dünya kamuoyuna sunmak olarak sıralanabilir. Kitap akademik olarak incelendiğinde gerek faydalanılan kaynakça olsun, gerek üslup olsun oldukça yeterli ve bu alanda çalışanların başvurması gereken bir eserdir. Özellikle içerdiği terimler ve siyasi sorunların çözümünde izlenmesi gereken yolları göstermesi bakımından ve her coğrafyaya ve siyasi duruma uygulanabilecek yöntemleri içermesi bakımından oldukça faydalı bir kaynaktır ve uluslararası ilişkiler ve güvenlik literatürüne ciddi katkılar sunmaktadır. Özetlemek gerekirse, Ali Hasanov, Azerbaycan üzerinden özellikle yeni kurulan bir devletin nasıl yapılanması gerektiğini Azerbaycan'ı da yetkin bir şekilde anlatarak okuyuculara sunmaya çalışmıştır.

Melih DİNÇER

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

248

Security
Strategies

Year: 11

Issue: 21

Kimlik ve Tarih / Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı

Akif PAMUK

İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2014, 256 sayfa, ISBN:978-605-5895-48-8.

Tarih ve tarih eğitiminin sosyal kimlik inşasındaki rolü inkâr edilemez. İncelediğimiz kitap, bu önemli olguyu günümüzün bakış açısıyla yeniden ele alarak farklı bir bakış açısı getirmektedir. Yazar, içinde yaşadığımız modern dünyadaki karmaşaların kimlik ve aidiyetlikle ilgili meselelerden kaynaklandığını düşünmekte ve tarih yazımı ve eğitiminin de bu sorunun hem nedeni, hem çözümünü olabileceğine katkı sağlamak istemektedir. Farklı olarak kitapta sadece tarihin insanlar üzerindeki etkisi değil, daha çok insanların tarihi nasıl kullandığı üzerinde durulmuştur. Çalışma farklı bir noktaya geniş bir yelpazeden değinmesi açısından, yeni ve etkili bir çalışma olmuştur. Yazarın temel tezi, tarihin kimlik oluşumundaki etkisinin ana nedeni olarak onun planlanmış sosyal hayatta kullanılan bir bilim dalı olduğu fikrini benimsemesinde yatar. Bu tutumu “*Gündelik hayatın gerçekliği, düzenlenmiş bir gerçeklik olarak kavranır*” (s. 27) yargısından da kavranabilir. Yazara göre, tarih yazımı ve eğitimi bu nedenle bir sosyal inşa malzemesidir. Bu gerçekten hareketle yazar tarihin kimlik oluşumu ve kimlik sorunları hakkında araştırma yaparken sokak gerçeğinden yararlanılması gerektiğini savunur. Bu yöntemi savunduğu için de kitabı odak grup çalışmasından elde ettiği verilerden oluşur. Yöntem olarak da niteliksel araştırma verilerinden gömülü teoriyi kullanmıştır. Temel amacı insanların birey olarak kendilerinin tarihi nasıl günlük yaşamda inşa ettiklerini göstermek olan yazarın seçtiği bu yöntem amaca ulaşması bakımından iyidir. İzlediği bu araştırma yöntemi kitabın oldukça akıcı bir biçimde belgesel havasında okunabilmesini sağlamıştır. Dili sade ve akıcıdır. Kitabında hem yüksek lisans, hem doktora tezlerinden yararlanmış; bu tezlerinden faydalanarak akademik olarak da bazı bulguların yer almasını sağlamıştır.

Eser, temel olarak altı bölümden oluşmaktadır. Kitabın birinci bölümünü giriş kısmına ayrılmıştır. “*Ötekisi bol bir toplumuz*” dediği önsözünden sonra yazar, okumayı kolaylaştıracak düzeyde izlediği

bilimsel araştırma yöntemini ve bulgularını “Araştırmanın Doğası” adlı başlıkta açıklamıştır. Bu başlık altındaki açıklaması, kitabın ilk başta okuyucuya karmaşık gelen düzeneğini anlayabilmek adına oldukça yapıcıdır. Bölümlerin hepsi tarihin kimliğinin inşası ve sosyal düzenin oluşumundaki etkisi çerçevesinde, savunduğu konu dışına çıkılmadan oluşturulmuştur.

Eserin “Kimliğin İnşası” adlı ikinci bölümünde yola çıktığı temel tez aslında kitabın yazılış amacını da ortaya koyar. Burada her bireyin kendi kimliğinin her gün başka bir şekilde insanlar tarafından yeniden inşa edilmesiyle, yönetenlerin tarihle beraber ortaya koyduğu kimliğin farklı şeyler olduğunu savunur. Bu amaçla tarihin ve tarih eğitiminin kimlik yaratmada farklı rollerine değindiği alt başlıklarda grup görüşmelerinden edindiği bireylerin görüşlerine yer vermiştir. Sadece bu bölüm değil, eser tümüyle bu yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir. Bölümde genellikle toplumun inşası ve tarihin bunda ne derece rol aldığı üzerinde durulup, buna akademik yaklaşımlardan örnekler verilmiştir. Bölüme geçmeden önce bir bireyin kendini ait hissettiği kimliğin zaman içerisinde nasıl değişim gösterdiğine örnek olması açısından Amin Maalouf’un bir yazısını ekleyerek okuyucunun konunun önemine dikkat etmesini sağlamıştır. Yazarın görüşlerine göre; kimlik ve aidiyet denilen şey, bir toplumu yönetenlerce düzenlenir ve vatandaşlara verilir. Eser bazı sorulara cevap arayıştır. Bu sorular şu şekildedir: “Tarih, toplum oluşturmada nasıl kullanılır?”, “Bireyler de kendi kimliklerini oluştururlar ve bunu yaparlarken yönetimden ne derece etkilenip nasıl oluştururlar?”, “İnsan toplumdan bağımsız olmadığına yalnız bir varlık olmadığına göre toplumda kimliğini nasıl yeniden sürekli düzenler?”. Toplum ve bireyin farklı kimliklerinin olduğunu savunan yazar bu yaklaşımı “*Nesnel Gerçeklik Olarak Toplumun İnşası*” ve “*Öznel Gerçeklik Olarak Toplumun İnşası*” adlı iki başlıkta açıklamaktadır. “*Ötekisi bol bir toplum*” dediği Türkiye’de kimlik sorununa değindiğinden, bu bölümü “etnik kimlik, cinsel kimlik, modernite, politik kimlik” gibi alt gruplar halinde isimlendirmiştir. Bu bölümde daha çok akademik açıdan kimlik ve tarih üzerine değinilmiştir. “*Kolektif Kimlik*” bölümünde yazar, yönetenlerin kendi oluşturduğu ve vatandaşlar üzerinde

tahakküm ettirdiği ‘kolektif kimlik’ adında planlanmış genel bir kimliğin var olduğunu savunmaktadır. Oluşturulan bu kimliğin en önemli vasfı ise yeni bir kimlik adını verdiği ‘öteki kimlik’i beraberinde getirdiğidir. Yazarın iddia ettiği husus, yöneten grupların ‘kimlik’ diye dayattığı şeyin toplumun bütününe kapsamadığı, sonradan oluşturulmuş olduğudur. Yapılan bu çalışma toplumda ötekinin icadını zorunlu kıldığını “*kolektif kimliğin meşrulaştırılması için ötekinin inşa/icadı gerekmektedir.*” (s. 40) ifadesiyle anlatmaktadır. “...onlar, ötekiler daima huzursuzluğun kaynağı olarak görülecektir...” cümlesi eserin genel havasındaki temel tezini de yansıtır. İlerleyen bölümlerde görülecektir ki, yazar, Türkiye’deki etnik kimlik dediği bazı unsurların düşman olarak algılandığından bahsetmektedir. Modern ve modern öncesi dönemde kolektif kimliğin yapısal olarak dönüşümünden bahsettiği kısımlarda yazarın da tespitleriyle görülecektir ki, kimlik sorunu modern öncesinden ziyade modern dönem dediğimiz ve içinde yaşadığımız çağın temel bir sorunu haline gelmiştir.

Yazar bu kısımda ulus devletin ilk zamanlardan beri değil, modernitenin dayattığı bir sistem olduğunu savunarak ulus devleti kendi deyimiyle “*heterofobik*” olarak adlandırmıştır. Bu argümanına destek için yaptığı şu alıntı ile örnek verir: “*Ulusçuluk, ulusların bir ürünü değil, tam tersine ulusları meydana çıkaran ulusçuluğun kendisidir.*”

Yazarın tarih öğretimindeki temel tezi, iktidarın kimlik oluşturmada kullandığı yönetsel bir araç olduğudur. Tarihin bu işlevinden hareketle bir formal, bir de informal işlevi vardır. Formal olarak işleyişi, tarih öğretimi ve kitaplarıyla, resmî tören ve bayramlarla olmaktadır. Yazar diğer Avrupa ülkelerinin eğitim sisteminden örnekler verdiği bu bölümde karşılaştırma metodunu kullanmıştır. Yazara göre; hem iktidar tarihi kimlik oluşturmak için bireylere yansıtır; hem de birey sosyal gerçeklikte yeniden tarihi inşa eder. Ayrıca ulusal bayramların ve belirli günlerin zikredildiği bu bölümde tarihin “*Ben*”i bizleştirmedeki önemi vurgulanmaktadır. “*Tarihsel bilgi, genel geçer bir bilgi kategorisinde düşünüldüğünde tarih ders kitapları ‘kutsal’ kitap, öğretmenler de kutsal bilgiyi aktaran görevliler haline dönüşür*” (s. 108) dediği satırlarında savunduğu ana fikirde tarihin politikanın aracı olduğunu hissettirmeyi amaçlamıştır. Burada

iktidarın tarihçiye rol biçtiğini savunur.

Kendi deyimiyile kolektif -yani yaratılan ve ötekileştiren kimlikleri- anlattıktan sonra yazar; örnek olay ve odak grup görüşmelerinin yer aldığı üçüncü bölümde, artık bireysel kimlikleri anlatmaya başlayacaktır. Bu bölümden itibaren de bireylerin neler hissettiği ile ilgili görüşler yer almaya başlar. Bu bölümde yazar gömülü teoriyi kullanmıştır. Buna göre, okuyucu kendini odak grup görüşmelerini okurken bireyleri bir tartışma içinde bulacaktır. Yazar, burada ele aldığı konuyu tartışmaya açmıştır. Tartışma metinlerinden çıkarttığı sonuçlara göre genel olarak “*toplumsal cinsiyet, kültürel kimlik, dini kimlik, ulusal kimlik ve politik kimlik*” kategorilerini oluşturulmuştur. Yazar, tartışma metinlerini, savunduğu gibi, “*ötekisi bol bir ülke*”deki ötekileştirici olduğunu iddia ettiği belli gündem maddelerinden ve toplumun hafızasında unutulmayan olaylardan almıştır. Yazarın ele aldığı örnekler gündemde uzun süre yer etmiş konulardır. Katılımcıların sadece isimlerin baş harfi yer almıştır. Gündemdeki bu olayları bilmeyen okuyucu ilk başta bu olayları araştırmak zorunda kalabilir, fakat kitabın sonundaki ekler bölümünde bunun için gazete manşetleri konulmuştur. Yazar, isimlendirdiği olaylar hakkında herhangi bir bilgi vermemiş, yalnızca kitabın en son bölümünde olay metinler hakkında çıkan gazete haberlerine ve birkaç resme yer vermiştir. Yazar, katılımcılara nasıl ulaştığının anlaşılabilmesi için onlara sunduğu katılımcı formunu kitabın sonundaki ekler kısmında göstermiştir. Yazar, grup görüşmelerini sunarken kendi çıkarımlarını eklemiştir ve temel amacı toplumdaki sunulan kimlik anlayışı ile bireyin kendi kimlik anlayışı ve bunun zaman içindeki dönüşümünün sergilenmesidir.

“*Tarihin Kimliğin İnşasında Kullanımı ya da Tarihin Kullanılış Biçimleri*” isimli dördüncü bölümde yazar; bireyin sosyal yaşamda kendi kimliğini inşa ederken ve savunurken tarihi nasıl referans aldığı üzerinde durmuştur. Kolektif kimlikte yönetenlerin yaptığı gibi, bu kez de bireyler kendi kimliklerini ispatlamada ve oluşturmada tarihi bir araç ve yöntem olarak kullanacaktır. Bu bölümde bunu ispatlamaya girişilmiştir.

“*Kimliğin Tarihi Anlatı Olarak Kurgulanması ya da Tarihin İnşa Edilişi*” başlığı altında topladığı beşinci bölümde ise kendisini farklı

kimlik ve görüşlerle tanımlayan bireylerin tartışma konuları hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Bu bölümde yazar, kitabın bütününe yansıyan görüşünü “geçmişin algılanış biçimi, bireyin konumundan ve bireyin inşa ettiği kimlikten bağımsız değildir” (s. 211) cümlesiyle yinelemektedir. Bu bölümde bireylerin tarihi nasıl inşa ettiklerini göstermektedir. Bölüm, dört farklı siyasi koordinattaki bireyin seçilen konular hakkındaki görüşleri üzerinden inşa edilmiştir. Katılımcıların görüşlerine yer verirken, bireyin kendini ait hissettiği ve tanımladığı kimliğe uygun bir tarih anlatısı ortaya koyup koymadığını tespit etmiştir.

“Meşrulaştırma Aracı Olarak Tarihin Kullanımı”nın anlatıldığı altıncı ve son bölüm, sonuç yerine tespitleri içermektedir. “Tarihin kolektif kimlikler için işlevi, ortak geçmiş anlatıları inşa ederek biz kategorisinden beklenen ortak davranış kalıplarının meşrulaşacağı zemini ortaya çıkartmaktır” (s. 219) diyen yazar, burada kitabın ana unsuru olan tarihin siyaset tarafından araç olarak kullanıldığını yenileyerek sonuç bölümünün amacına okuyucuyu ulaştırır. Yazar, “Kolektif Kimlik” diye adlandırdığı ve demek istediği kurucu siyasal oluşumun ya da başka bir deyişle iktidarın şekillendirdiği sistemde tarihin kasten inşa edildiğini savunmaktadır. Fakat burada kültürün yaşanmışlık ürünü olduğunu kabul etmektedir. Bu düşüncesi kültürün, dolayısıyla tarihin tamamen kasten bireyleri “ötekileştirmek” amacıyla planlanmış bir sistem olduğu tezine ters düşmektedir. “Ortak tarih anlatısının oluşturulmasının alt kültür gruplarının ötekileştirilmesinin bir aracına dönüştürüldüğünü” (s. 221) düşünen yazar böylelikle “tarihin politik kimliği canlı tutan bir geçmiş olarak tasarlandığını” belirtir. Bu nedenle, bireylerinde kendi kimliklerini oluşturmak için tarihe referans verdiklerini savunur. Bu düşüncesini kitap boyunca sunduğu odak grup görüşmelerinde de kanıtlamıştır. Önceki satırlarda “Tüm kolektif kimliklerin bireyin kimliklerine dair bir tahakküm içerdiğini” (s. 87) ifade eden yazar, doğal olarak bireyin toplumsal yaşantıyı özümsemek durumunda olduğunu belirtir. Bunun sonucu olarak da “birey ve kolektif kimliklerle yaşanan bir gerilim olduğunu” belirtir (s. 222); çünkü “birey, bir taraflıyla kendi olmaya çalışırken, diğer taraflıyla toplumun istediği ben olmak durumundadır” (s. 222) ve bunu yaparken de tarihi araçsal olarak kullanmaktadırlar. Son sözünde

“bireyin kimliğini inşa ederken tarihi ihtiyaç duyduğu biçimde kullandığı” (s. 226) tespitinde bulunarak bireylerin tarihi istediği şekilde yeniden yazabildiklerini kendisi de itiraf etmektedir. Yazarın temel amacı, toplumdaki insanların aidiyetliklerini ispatlamada tarihi nasıl kullandığının gerçek örneklerle gösterilmesi idi. Bu amacı için de sokaktaki insanların nabzını tutma yöntemini seçtiğinden grup görüşmelerine yer verdi. Yazar, önsöz ve girişte hissettirdiği eseri yazma amacına sonuç bölümünde de okuyucuya ulaştıracaktır.

Her çağın belli başlı hâkim yönetim biçimleri ve dolayısıyla bundan ötürü farklı ideolojileri ve popüler düşünce akımları vardır. Bu görüşler her devirde sürekli değişmektedir. Buradan yola çıkarak önemli olan, geçici moda görüşler çerçevesinde değil de, bilimsel olarak akademik çalışmalar yapılmasıdır. Tarihçi, yöntem olarak bilimsel davranmalıdır. Yazarın eseri, tarih yazımının bir toplumun bekasında, birlik beraberliğinin oluşumu ve devamlılığının sağlanmasında ne kadar önemli olduğunun anlaşılması açısından mühim bir araştırma kaynağıdır; çünkü yazarın kitabı bizzat apaçık örneklerle toplumdaki bireyler arasındaki düşmanlığın geldiği boyutta tarihin işlevini gözler önüne serer. Bu nedenle, bireysel tarih anlatımı kabul edilemez. Mühim olan “ben”ler arasındaki yapılan barışla “biz”e ulaşmaya gayret etmektir. “Biz” olmadan “ben” de olmaz. “Tarih, düşmanlık üretme merkezi değildir; ama külli unutulsun diye de yaşanmamıştır. Tarihçi, kendi tarihini unutturmayarak milli beni, tarihten düşmanlık üretmeyerek de öteki benleri korumuş olur.”¹

Funda UZUN

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

¹ TOZLU Selahaddin, ‘Tarih Yazımında Ben ve Öteki’, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2004, Yıl: 9, s. 428.